

ШЛЮБ У ДАВНЬОМУ ЄГИПТІ: МІЖ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ ТА МІФОЛОГІЧНИМ АРХЕТИПОМ**Олена КОЖОЛЯНКО,**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

(Україна)

o.kojolianko@chnu.edu.ua

MARRIAGE IN ANCIENT EGYPT: BETWEEN CIVIL LAW AND MYTHOLOGICAL ARCHETYPE**Olena KOZHOLIANKO**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3068-6416; RESEARCHER ID: IDD-4596-2017

Kozholianko Olena. Marriage in Ancient Egypt: Between Civil Law and Mythological Archetype. The aim of the article. This article investigates the legal and social status of women in Ancient Egypt through the prism of marriage and divorce proceedings. It focuses on the formation of the legal foundation that defined the Egyptian woman as an economically independent subject capable of self-sufficiency after the dissolution of marriage. The author highlights the significance of legal instruments such as the sh-n-s-ankh (annuity contracts) and the pe-she (the right to one-third of joint property), which provided substantial financial protection for wives. The study also examines various papyri and medical-legal treatises, such as the Will of Naunakhte and Papyrus Rylands 9, which contain valuable information on inheritance rights and the standard formulas of divorce documents (sh n h3). The significance of the concept of Maat in shaping the Egyptian family as a balanced system of rights and obligations, where marriage was a civil partnership and parenthood a sacred duty, is emphasized.

Methodology of the research. The research methodology is grounded in the principles of historicism, objectivity, systematicity, and interdisciplinarity. The study employs general scientific, specialized historical, and philological methods for analyzing demotic and hieratic texts. Each of these methods has proven effective in its specific context, allowing for an objective investigation into the genesis of women's legal rights during the New Kingdom and Late Period, as well as an assessment of their impact on the social stability of Ancient Egyptian civilization.

Conclusions. The era of Ancient Egypt marked a unique flourishing of legal thought regarding gender equality. Unlike many contemporary civilizations, Egypt developed a system where marriage was a secular civil contract rather than a religious sacrament, allowing for a high degree of personal freedom. Egyptian women of that time achieved significant milestones: they possessed full legal capacity, could initiate divorce, and were guaranteed economic security through pre-defined settlement formulas. The mythological archetypes, primarily the balance of Maat, became the theoretical basis for familial harmony and justice in inheritance. The widespread use of written marriage contracts was a crucial aspect of protecting women's interests. Thus, the legal system of Ancient Egypt represented a «golden age» for women's rights in the ancient world. It was during this period that the theoretical foundations were laid and practical legal methods were developed, which determined the high status of the Egyptian woman for millennia.

Keywords: *Ancient Egypt, Marriage, Divorce, Women's Rights, Maat, Sh-n-s-ankh, Will of Naunakhte, Civil Law, Economic Independence, Demotic Papyri.*

Постановка наукової проблеми та її значення.

Актуальність дослідження правового статусу жінки в Давньому Єгипті зумовлена необхідністю переосмислення еволюції прав людини та пошуком історичних прецедентів високого соціального захисту особистості. У сучасному світі, де питання гендерної рівності та економічної незалежності залишаються на порядку денному, єгипетська модель постає як унікальний приклад системи, що випередила свій час на тисячоліття. По-перше, науково-теоретична актуальність полягає у руйнуванні стереотипів про виключно патріархальний устрій стародавніх цивілізацій. Порівняно з античною Грецією чи Месопотамією, давньоєгипетське право визнавало жінку повноправним суб'єктом. По-друге, тема є значущою в контексті соціальної філософії: концепція Маат, що пов'язувала домашній спокій із глобальною

гармонією всесвіту, пропонує погляд на право як на інструмент підтримки космічного балансу.

Центральною науковою проблемою є аналіз того, як давньоєгипетська правова система забезпечувала жінці статус економічно суб'єктної фігури, здатної самостійно функціонувати поза межами шлюбу. Як зазначає Дж. Джонсон¹, цей статус базувався на чіткій юридичній деталізації: у разі розлучення чоловік мав виплатити компенсацію у розмірі третини (pe-she) спільного майна. Більше того, у контрактах sh-n-s-ankh («документи для підтримки життя») прописувалися умови аліментів, де чоловік зобов'язувався надавати колишній дружині певну кількість зерна та срібла щороку. Юридичні формули «листів про розлучення» (sh n h3), зафіксовані у Папірусі Rylands 9², гарантували жінці повну свободу дій: «Ти вільна піти... ти можеш вийти заміж за того, кого оберє твоє серце».

¹ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights in Ancient Egypt*, University of Chicago Oriental Institute, 2004. p. 3-5 [in English].

² «The Petition of Petiese (Papyrus Rylands IX). Demotic papyrus, 26th Dynasty (reign of Darius I)», Edited and translated in: Griffith F. L. I., *Catalogue of the Demotic Papyri in the John Rylands Library, Manchester*, Vol. 3, Manchester University Press, 1909 [in English].

Значення цієї проблеми підкріплюється тим, що розлучення розглядалося як природна зміна цивільного стану (за Дж. Тілдеслі), а батьківство – як священний обов'язок перед предками (за Б. Роулінгом). Таким чином, вивчення цієї теми дозволяє з'ясувати, як поєднання релігійної концепції справедливості та прагматичного права створило одну з найпрогресивніших систем захисту прав жінки в стародавньому світі.

Аналіз останніх досліджень. Питання правового статусу єгиптянок перебуває у центрі уваги провідних єгиптологів світу. Фундаментальний внесок у розробку цієї теми зробила Джанет Джонсон у праці «*Women's Legal Rights in Ancient Egypt*»³, де вона детально реконструює майнові права жінок на основі демотичних папірусів. Соціальний аспект життя жінки та її роль у родині аналізує Джойс Тілдеслі у книзі «*Daughters of Isis*»⁴, наголошуючи на унікальній толерантності єгипетського суспільства.

Структуру єгипетської сім'ї та специфіку шлюбу як договірної партнерства досліджував Бернард Роулінг («*The Ancient Egyptian Family*»)⁵. Важливим джерелом для розуміння етико-правових настанов залишається антологія Міріам Ліхтайм «*Ancient Egyptian Literature*»⁶, яка дає змогу простежити зв'язок між літературною традицією та реальною юридичною практикою.

Виклад основного матеріалу.

Інститут шлюбу в долині Нілу був фундаментом суспільного ладу, проте він суттєво відрізнявся від сучасних релігійних чи державних канонів, функціонуючи як світська юридична угода, спрямована на продовження роду та економічну стабільність. Шлюб у єгиптян не потребував офіційної реєстрації в храмі чи присутності державного чиновника; він вважався укладеним у момент фактичного спільного проживання та об'єднання майна⁷. Вік вступу до шлюбу диктувався біологічною виживаністю: дівчата ставали дружинами у віці 12-14 років, що збігалося з настанням фертильності, тоді як чоловіки зазвичай чекали до 18-20 років, поки не здобудуть професію або стабільне джерело доходу.

Ранні шлюби були стратегічною необхідністю в умовах низької тривалості життя, адже головним соціальним та релігійним обов'язком подружжя було народження дітей, які в майбутньому мали піклуватися про поховання батьків та підтримку їхнього культу в потойбічному світі. Попри те, що батьки відігравали ключову роль у виборі партнера, особливо в елітних

колах, де шлюб слугував інструментом збереження майна, єгипетське суспільство залишало значний простір для особистих почуттів. Юридично перехід жінки до будинку чоловіка супроводжувався укладанням шлюбного контракту, що вражав своєю прогресивністю. Ці документи (відомі як *sh-n-s-ankh*) детально фіксували перелік посагу дружини та частку спільної власності, на яку вона мала право у разі розлучення. Жінка могла ініціювати розірвання шлюбу так само вільно, як і чоловік, зберігаючи при цьому свій посаг і отримуючи до третини нажитого майна, що гарантувало їй повну фінансову незалежність навіть після розлучення. Особливе місце в структурі сім'ї займав статус жінки як «Володарки дому» (*Nebet-Het*)⁸. На відміну від жінок Давньої Греції чи Месопотамії, єгиптянка була повноправним суб'єктом права: вона могла самостійно володіти землею, укладати торгові угоди, розпоряджатися спадком і навіть виступати в суді без посередництва чоловіка чи опікуна. Її роль не обмежувалася лише материнством; вона виступала менеджером родинного господарства, що забезпечувало їй високий соціальний престиж і повагу. Глибоке розуміння етичного підґрунтя цих відносин дає класика давньоєгипетської дидактичної літератури – «Повчання Птаххотепа» (бл. 2400 р. до н.е.), де міститься така настанова: «Якщо ти людина успішна, заснуй свій дім і люби свою дружину широко. Наповнюй її життям, одягай її тіло; масти її шкіру пахощами; радуй її серце, поки ти живий, бо вона – родюче поле для свого пана»⁹. Цей уривок розкриває три ключові рівні відносин у єгипетській сім'ї. По-перше, економічний обов'язок: заклик «наповнювати життям та одягати тіло» вказує на юридичну відповідальність чоловіка за матеріальне благополуччя дружини, невиконання якої могло стати законною підставою для суду. По-друге, емоційна гармонія: фраза «радуй її серце» свідчить про те, що задоволеність жінки вважалася запорукою процвітання всього дому. По-третє, метафора «родючого поля» є сакральною: для аграрної цивілізації Нілу це було найвищим виявом цінності, де дружина сприймалася не як підпорядкована особа, а як джерело життя та майбутнього роду, що вимагає дбайливого захисту.

Аналіз наукових розвідок професора Джанет Джонсон (Janet H. Johnson), зокрема її засадничої праці «*Women's Legal Rights in Ancient Egypt*»¹⁰, дає змогу реконструювати унікальну для стародавнього світу правову архітектуру, що визначала статус жінки в єгипетському суспільстві. Згідно з дослідженнями, що базуються на архівах Oriental Institute of the

³ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights in Ancient Egypt*, University of Chicago Oriental Institute, 2003/2004, 116 p. [in English].

⁴ Tyldesley Joyce. *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt*, Penguin Books, 1994/1995, 336 p. [in English].

⁵ Rawlings Bernhard. *The Ancient Egyptian Family: Kinship and Social Structure (Anthropological Perspectives)*, Routledge, 1996/2013, 224 p. [in English].

⁶ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume I: The Old and Middle Kingdoms*, University of California Press, 1973 (reprinted 2006), 245 p.; Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II: The New Kingdom*, University of California Press, 2006, 264 p.; Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume III: The Late Period*, University of California Press, 2006, 248 p. [in English].

⁷ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt*, Harvard University Press, 1993, p. 56-58 [in English].

⁸ Rowling Bernard. *The Ancient Egyptian Family: Anthropological Perspectives*, Routledge, 1996, p. 110-114 [in English].

⁹ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume I ...*, op. cit., p. 69.

¹⁰ Johnson Janet H. «The Legal Status of Women in Ancient Egypt», *Mistress of the House, Mistress of Heaven: Women in Ancient Egypt*, 1996; Johnson Janet H. *Women's Legal Rights in Ancient Egypt ...*, op. cit. [in English].

University of Chicago¹¹, давньоєгипетська жінка володіла повною юридичною дієздатністю «*jure proprio*», що суттєво вирізняло її на тлі тогочасних патріархальних культур Месопотамії чи Греції. Вона виступала правомочним суб'єктом, здатним самостійно укладати комерційні угоди, відчужувати нерухомість, виступати свідком у суді та ініціювати позови. Найбільш репрезентативним інструментом такої незалежності стали шлюбні контракти (відомі з демотичних текстів як *sh-n-s-ankh*), які виконували роль складних фінансових гарантів захисту майнових прав дружини та її нащадків.

Як зазначає Джонсон, типовий шлюбний документ, зразки якого зберігаються в Чиказькому інституті сходознавства, функціонував не як релігійне свідоцтво, а як цивільно-правове зобов'язання з чітко структурованими положеннями¹². По-перше, контракт фіксував перелік посагу (*S'nhk*), де чоловік офіційно підтверджував отримання активів (срібла, зерна, худоби), які юридично залишалися у власності жінки; чоловік володів лише правом користування ними для забезпечення добробуту домогосподарства. По-друге, документи часто містили пункти про «річне утримання», де регламентувалася фіксована кількість натуральних продуктів та грошових одиниць, що надавалися дружині на особисті потреби. По-третє, важливою була гарантія спадкування: формула «всі мої володіння, теперішні та майбутні, належать нашим дітям» унеможлилювала позбавлення спадщини нащадків від поточного шлюбу на користь дітей чоловіка від інших союзів. Крім того, контракти передбачали суворі штрафні санкції у разі розлучення: якщо чоловік розривав шлюб без доведеної вини дружини, він зобов'язувався повернути повну вартість її майна та виплатити додаткову компенсацію, що часто становила третину спільно нажитих активів.

Юридична автономія єгиптянки підтверджується також наявністю в жінок власних печаток та їхньою активною участю в бізнесі незалежно від чоловіків. Архівні матеріали свідчать про прецеденти, коли суди виносили рішення на користь дружин у майнових спорах проти власних чоловіків. Статус заміжньої жінки не передбачав обмеження її правоздатності або переходу під опіку чоловіка; вона продовжувала підписувати документи від власного імені та зберігала виключне право на розпорядження майном, отриманим у спадок від батьків. Таким чином, попри патріархальну фасадність державної структури, правове та економічне ядро сім'ї в Давньому Єгипті базувалося на принципах паритету, що створювало унікальний соціальний баланс і забезпечувало жінці високий рівень соціальної захищеності.

У наукових працях професора Джанет Джонсон, що базуються на ґрунтовному аналізі демотичних папірусів Пізнього періоду, зафіксовано високий

рівень юридичної деталізації давньоєгипетського договірного права. Дослідниця наводить конкретні формулювання, що підтверджують пріоритетність фінансового захисту дружини в межах шлюбного союзу. Ключовим елементом таких контрактів є «формула визнання власності», згідно з якою чоловік офіційно заявляв: «Я даю тобі [визначену суму] як срібло для твого утримання... Все майно, яким я володію або яке набуду, є заставою для забезпечення твого річного утримання»¹³. Таке формулювання свідчить про те, що всі активи чоловіка фактично набували статусу заставного забезпечення, гарантуючи жінці безперервний доступ до матеріальних ресурсів незалежно від подальших життєвих обставин.

Окрім індивідуального захисту дружини, контракти містили прецизійні норми щодо регулювання спадкових відносин, зокрема для захисту дітей від можливих претензій з боку нащадків від попередніх шлюбів чоловіка. Пункт «Твої діти, яких ти народиш мені, є єдиними спадкоємцями всього мого майна»¹⁴ був надзвичайно важливим юридичним інструментом, оскільки в Давньому Єгипті не існувало універсального закону про автоматичне право первородства, і воля, закріплена в контракті, мала визначальну силу.

Важливим компонентом документального супроводу шлюбу було також детальне регламентування процедури повернення посагу. До основних текстів додавалися розлогі «списки майна», що охоплювали широкий спектр предметів: від коштовних ювелірних виробів і мідних дзеркал до побутового текстилю та лляних тунік¹⁵. Кожна одиниця майна підлягала грошовій оцінці, що накладало на чоловіка суворе зобов'язання у разі розірвання шлюбу повернути або безпосередньо вказані речі в їхньому первісному стані, або їхню повну ринкову вартість у срібному еквіваленті.

Комплексний аналіз цих правових джерел дозволяє констатувати, що давньоєгипетський шлюб не мав характеру «акту купівлі жінки», властивого багатьом тогочасним культурам, а являв собою повноцінний партнерський союз. У межах цієї системи жінка повністю зберігала свою юридичну ідентичність та економічну суб'єктність. Такий стан справ робить цивілізацію Давнього Єгипту унікальною правовою аномалією в історії гендерних відносин античності, демонструючи рівень соціальної захищеності жінки, який був недосяжним для більшості суспільств наступних епох.

Весільна церемонія в Давньому Єгипті являла собою унікальний соціокультурний феномен, який, на відміну від сучасних традицій, був позбавлений формального релігійного таїнства та прямої участі жрецького стану. Попри відсутність «вінчання» у храмах, шлюб супроводжувався низкою сталих ритуалів, що маркували народження нової сім'ї як

¹¹ *Chicago Demotic Dictionary* (CDD), Institute for the Study of Ancient Cultures (formerly Oriental Institute), University of Chicago, URL: isac.uchicago.edu/research/projects/chicago-demotic-dictionary-cdd.

¹² Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 11-13.

¹³ *Ibidem*, p. 12-15.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14-16.

¹⁵ *Ibidem*, p. 19-21.

автономного господарського, правового та духовного осередку. Легітимізація шлюбу відбувалася не через божественне благословення, а через публічне визнання та радикальну зміну соціального статусу жінки в очах громади¹⁶. Ключовим етапом цієї трансформації виступала весільна процесія та обряд «входження в дім» чоловіка (*m pr*). Це було галасливе та візуально насичене дійство, яке залучало всю місцеву спільноту, виконуючи роль неформальної «державної реєстрації» союзу.

Наречену супроводжувала пишна хода, що складалася з розгалуженої мережі родичів, друзів та професійних музикантів – флейтистів, арфістів і виконавців на подвійних кларнетах та барабанах. Музичний супровід, поєднаний із експресивними ритуальними танцями, мав не лише розважальний характер, а й глибоку апотропеїчну функцію: вважалося, що гучні звуки та специфічні рухи здатні відігнати злих духів (таких як демонічні сили *aamu*) від майбутнього подружнього ліжка, забезпечуючи безпеку та прихильність божеств родючості, зокрема Хатхор та Беса¹⁷. Процесія була публічним актом трансляції нового статусу: жінка офіційно покидала дім свого батька, щоб стати «Володаркою дому» (*Nebet-Het*).

Важливою деталлю, було те, що під час цієї ходи сусіди та свідки могли бачити перенесення посагу (меблів, скринь з одягом, мідного посуду), що слугувало публічною верифікацією майна, зафіксованого у шлюбному контракті¹⁸. Отже, центральним елементом весільної ходи було публічне перенесення майна нареченої, що мало не лише символічне значення, а й несло в собі глибокий юридичний та фінансовий підтекст. Слідом за нареченою учасники процесії несли її посаг, який складався з дерев'яних скринь, інкрустованих слоновою кісткою або фаянсом, вишуканих меблів (ліжок, стільців), сувоїв найтонших лляних тканин, а також предметів особистої гігієни та розкоші, зокрема мідних або бронзових дзеркал, алебастрових посудин для пахощів та косметичних наборів для сурми. Ця демонстрація була фактично актом візуальної фіксації та реєстрації власності жінки в очах спільноти¹⁹. Сусіди, знайомі та запрошені свідки верифікували обсяг та якість активів, які дружина приносила в новий дім, що було важливим, адже, згідно з нормами єгипетського звичаєвого права, ці речі залишалися її персональною власністю протягом усього життя.

Кульмінаційним моментом усього обрядового циклу ставав ритуал «входження», коли наречена офіційно переступала поріг будинку свого чоловіка. Цей фізичний акт переходу в давньоєгипетських джерелах позначався ідеоматичною фразою «*grg pr*» («заснувати дім» або «облаштувати господарство»), що

підкреслювало виключно практичний та соціальний характер шлюбного союзу²⁰. З цього моменту жінка набувала почесного та юридично вагомого статусу «Володарки дому» (*Nebet-Het*), що наділяло її повною господарською відповідальністю, правом керувати сімейним бюджетом, розпоряджатися слугами та брати участь у правових актах громади нарівні з чоловіком. Саме момент фізичного об'єднання домогосподарств, підкріплений свідченнями та колективною пам'яттю громади, вважався моментом вступу шлюбу в повну юридичну силу²¹. Письмові шлюбні контракти, хоч і були поширені, часто укладалися вже після фактичного початку спільного проживання, слугуючи додатковим фінансовим гарантом у разі розлучення чи спадкування майна. Таким чином, публічність процесії та обряд входження виконували роль сучасного акту реєстрації цивільного стану, забезпечуючи жінці високий рівень соціальної безпеки.

Релігійно-міфологічний вимір шлюбу в Давньому Єгипті базувався на архетипі божественної пари, де земний союз чоловіка та жінки сприймався як відображення макрокосмічного порядку – концепції *Maam*, що поєднувала істину, справедливість та гармонію всесвіту. Центральне місце в цій ідеологічній системі займав міф про Осіріса та Ісіду, який протягом тисячоліть слугував еталоном подружньої вірності, взаємної підтримки та нерозривності шлюбних уз у вічності. Ісіда поставала не просто як пасивна супутниця, а як активна суб'єктна сила, захисниця та рятувальниця свого чоловіка²². Її епічна відданість, виявлена у пошуках розчленованого тіла Осіріса та його магічному відродженні для зачаття спадкоємця Хора, стала сакральною основою для сприйняття шлюбу як союзу, що долає біологічну смерть і забезпечує безсмертя роду. Давньоєгипетські тексти, зокрема «Гімн Ісіді», оспівують її як ту, що «шукала його, не втомлюючись... створюючи тінь своїми крилами»²³, що підкреслює активний захисний аспект дружини.

Цей міфологічний прецедент мав безпосередній та глибокий вплив на повсякденну культуру та поховальні обряди: кожна єгипетська пара на метафізичному рівні ідентифікувала себе з божественною парою. У заупокійному мистецтві, починаючи з Давнього царства, панував канон зображення подружжя разом: дружина часто обіймає чоловіка за плече або вони тримаються за руки. Згідно з дослідженнями Яна Ассмана, цей жест не був лише проявом ніжності, а мав суворе теологічне значення – він гарантував, що соціальна одиниця сім'ї залишиться неушкодженою в потойбічному світі, а пара зможе разом насолоджуватися блаженством у Полях Іалу (*Schet-Iapy*)²⁴. Свідченням цього є численні написи на

¹⁶ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt* ..., op. cit., p. 57.

¹⁷ Meskell Lynn. *Private Life in New Kingdom Egypt*, Princeton University Press, 2002, p. 138-140 [in English].

¹⁸ Watterson Barbara. *Women in Ancient Egypt*, St. Martin's Press, 1991, p. 52 [in English].

¹⁹ Rowling Bernard. *The Ancient Egyptian Family* ..., op. cit., p. 115.

²⁰ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt* ..., op. cit., p. 56.

²¹ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights* ..., op. cit., p. 11.

²² Robins Gay. *Women in Ancient Egypt* ..., op. cit., p. 20-22 [in English].

²³ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II* ..., op. cit., p. 83.

²⁴ Assmann Jan. *Death and Salvation in Ancient Egypt*, Cornell University Press, 2005, p. 176-178 [in English].

стелах, де чоловік звертається до померлої дружини з благаннями про допомогу, вірячи, що їхній зв'язок продовжує діяти в іншому вимірі²⁵.

Крім того, міф про Ісіду та Осіріса легітимізував інститут спадкування, роблячи дружину ключовим медіатором у передачі влади та майна від батька до сина. Шлюб у єгиптян був не лише біологічним чи економічним фактом, а й актом відтворення божественної циклічності²⁶. Навіть у магічних текстах «Книги Мертвих» (наприклад, Розділ 110)²⁷ підкреслюється, що ідеальне існування в потойбіччі неможливе без присутності сім'ї та партнерки. Таким чином, релігійний вимір перетворював шлюб на священну місію з підтримки світової гармонії, де жінка виступала рівноправною учасницею сакрального процесу творення та збереження життя.

Важливим аспектом релігійного сприйняття шлюбу була роль богині Хатхор, яка в давньоєгипетському пантеоні поставала як багатогранна покровителька кохання, жіночої сексуальності, музики та материнства. Культ Хатхор був невід'ємною частиною весільної обрядовості та ідеології шлюбу, оскільки саме вона вважалася джерелом життєвої сили, що дарувала молодятм здатність до продовження роду та «домашню радість»²⁸. У давньоєгипетських текстах, таких як любовна лірика періоду Нового царства (наприклад, папірус Честер-Бітті I)²⁹, Хатхор часто згадується як «Золота», до якої закохані звертаються з молитвами про прихильність обранця. Її присутність у шлюбному контексті символізувала не лише біологічну репродукцію, а й гармонію почуттів, що робило союз священним на рівні щоденних емоцій.

Окрім величної Хатхор, повсякденний захист шлюбного ложа, інтимного життя та здоров'я вагітних жінок покладався на так званих «домашніх богів» – карликоподібного бога Беса та богиню-гіпопотама Таурт (Таурет). Ці божества, попри свій часом грізний вигляд, вважалися найближчими захисниками сім'ї. Бес, якого часто зображували з музичними інструментами або ножами, мав відлякувати злих духів від подружньої спальні та захищати немовлят, тоді як Таурт була гарантом безпечних пологів. Зображення цих богів на предметах побуту – дзеркалах, ліжках, скринях для косметики та амулетах, що входили до посагу нареченої, – слугували потужними магічними оберегами³⁰. Вони трансформували фізичний простір дому в сакрально захищену територію, де кожен предмет щоденного вжитку мав апотропеїчне (захисне) значення.

Археологічні знахідки з робітничого селища Дейр-ель-Медіна підтверджують поширеність настінних розписів із зображенням Беса в кімнатах, які дослідники ідентифікують як спальні або приміщення для народження. Така сакралізація побуту демонструє, що для давніх єгиптян шлюб був не просто юридичним фактом, а станом постійної взаємодії з божественними силами, які оберігали приватну сферу життя³¹. Таким чином, релігійний вимір шлюбу пронизував усі рівні існування – від високої міфології Хатхор до інтимного захисту Беса, створюючи цілісну систему психологічної та духовної підтримки родини.

Окремим, значно складнішим за структурою аспектом релігійної складової шлюбних відносин у Давньому Єгипті був феномен «Дружини бога» (*Hemet-Netjer-en-Amun*). Цей титул, що виник ще в епоху Середнього царства і досяг свого апогею в Третій перехідний період, носили царівни або цариці, які вважалися символічно «заміжними» за верховним богом Амоном-Ра³². Цей інститут підкреслював теократичну природу царської влади, де жіноче релігійне начало виступало необхідним елементом у підтримці світобудови та щоденному відродженні сонячного циклу. Згідно з концепцією Джанет Джонсон, роль «Дружини бога» полягала не лише в ритуальному служінні, а й у втіленні міфологічного принципу жіночої енергії, яка стимулює творчу силу бога, забезпечуючи родючість землі та стабільність держави³³. Написання цього титулу в картушах, подібно до імен фараонів, свідчило про надзвичайно високий політичний та сакральний статус таких жінок, які фактично керували великими маєтками храму Амона у Фівах.

Хоча для пересічного єгиптянина шлюб залишався насамперед світською юридичною угодою, існування таких міфологічних паралелей з Осірісом та Ісідою або Амоном та його земними «дружинами» надавало приватному життю метафізичної глибини. Спільне життя подружжя трансформувалося у виконання божественної волі щодо гармонізації світу та боротьби з хаосом (*Isfet*). Навіть у текстах «Повчання Ані» підкреслюється, що повага до дружини та створення міцної родини є актом, приємним богам, що прямо корелює з підтриманням світового порядку. «*Не будь занадто владним над своєю дружиною в її домі, якщо ти знаєш, що вона вправна... Твоє серце має радіти її руці разом з твоєю*»³⁴. Ідеал подружньої пари як єдиного цілого, відображений у скульптурних групах епохи Нового царства, демонструє, що емоційний зв'язок між чоловіком і дружиною сприймався як земна копія

²⁵ Ibidem, p. 162-164.

²⁶ Troy Lana. *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth and History*, University of Uppsala, 1986, p. 5-7 [in English].

²⁷ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II ...*, op. cit., p. 124-125.

²⁸ Pinch Geraldine. *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*, Oxford University Press, 2004, p. 137-139 [in English].

²⁹ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II ...*, op. cit., p. 181-183.

³⁰ Watterson Barbara. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 109.

³¹ Troy Lana. *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth ...*, op. cit., p. 146.

³² Ibidem, p. 93-95.

³³ Johnson Janet H. «The Legal Status of Women ...», op. cit.

³⁴ *The Instruction of Any. New Kingdom didactic text*, Translated in: Lichtheim M. *Ancient Egyptian Literature, Vol. II: The New Kingdom*, University of California Press, 2006, p. 141 [in English].

божественної сизигії³⁵. Таким чином, релігійний аспект, не диктуючи суворих юридичних норм укладання шлюбу, формував етичний, емоційний та сакральний каркас єгипетської сім'ї, роблячи жінку не просто учасницею контракту, а центральною фігурою в ритуалі вічного оновлення життя.

Процедура розірвання шлюбу в Давньому Єгипті є одним із найбільш яскравих свідчень прогресивності та прагматизму єгипетського права. На відміну від багатьох тогочасних і пізніших патріархальних культур, єгипетське суспільство не розглядало шлюб як нерозривний «союз на віки», укладений на небесах; натомість він трактувався як світський соціальний контракт, який міг бути розірваний за ініціативою будь-якої зі сторін без значних релігійних чи соціальних перепон. Розлучення було юридично доступним як для чоловіків, так і для жінок, і, що найважливіше, воно не потребувало офіційного схвалення з боку державних інституцій чи жрецького стану³⁶. Юридична термінологія того часу використовувала слово «ненавидіти» (*msdj*) як технічний термін для позначення втрати почуттів або бажання розірвати союз, що не завжди несло в собі сучасний агресивний підтекст, а скоріше фіксувало факт припинення емоційного та господарського партнерства.

Основними легітимними причинами для розірвання шлюбу, зафіксованими в юридичних папірусах (зокрема в демотичних контрактах Пізнього періоду), виступали подружня зрада, неможливість мати дітей, жорстоке поводження або ж проста зміна особистих уподобань одного з подружжя. Процедура була максимально прозорою: ініціатор оголошував про свій намір перед свідками, після чого шлюб вважався фактично розірваним. Проте, простота розірвання союзу компенсувалася складністю та суворістю майнових наслідків, які були покликани захистити жінку та дітей³⁷. Шлюбні контракти (*sh-n-s-ankh*) виступали головним регулятором цього процесу: якщо чоловік ініціював розлучення без доведеної провини дружини (наприклад, зради), він був зобов'язаний повернути їй повну вартість посагу, зафіксовану при одруженні, а також виплатити додаткову компенсацію, яка часто становила третину або навіть більше від усього спільно нажитого майна.

Дослідження Барбари Ваттерсон вказують на існування спеціальних «документів про відмову», які чоловік видавав колишній дружині³⁸. У таких текстах часто містилася фраза: «Я залишаю тебе як дружину... ти вільна йти куди забажаєш і виходити заміж за того, кого обере твоє серце»³⁹. Це свідчить

про повну соціальну реабілітацію розлученої жінки, яка зберігала свій статус «Володарки дому» та майнову самостійність. Таким чином, релігійний аспект не диктував юридичні норми розірвання шлюбу, але правова система через систему застав та фінансових санкцій формувала етичний каркас, який стримував легковажність у прийнятті рішень та забезпечував економічну безпеку жінки в разі краху сімейного життя.

Економічна незалежність давньоєгипетської жінки найяскравіше проявлялася саме в правових механізмах розірвання шлюбу, де майновий захист дружини був пріоритетним завданням юридичної системи. Майнові наслідки розлучення чітко регламентувалися залежно від ініціатора процесу та встановлених обставин⁴⁰. Фундаментальним принципом було беззастережне повернення посагу. Чоловік був зобов'язаний повернути дружині все майно, яке вона принесла в дім при укладанні союзу, включаючи меблі, прикраси та текстиль, або виплатити його повну ринкову вартість у сріблі. У демотичних контрактах Пізнього періоду (наприклад, папірус P. Lonsdorfer 1) зустрічаються прямі цитати-зобов'язання чоловіка: «Якщо я розлучуся з тобою... я поверну тобі твоє срібло [посаг]... а якщо я не віддам його протягом 30 днів, я додам до нього ще третину як пеню»⁴¹.

Окрім повернення особистих активів, правова система передбачала передачу жінці частки спільного майна. Якщо ініціатором розлучення виступав чоловік (за відсутності доведеної вини дружини), він мав виплатити їй компенсацію, що зазвичай становила третину (*pe-she*) всього майна, нажитого подружжям за час спільного проживання⁴². У деяких типах контрактів, відомих як *sh-n-s-ankh* («документи для підтримки життя»), прописувалися ще суворіші умови – так звані аліменти або довічне утримання. Чоловік зобов'язувався надавати колишній дружині певну кількість зерна та срібла щороку: «Я дам тобі [таку-то кількість] зерна та [таку-то кількість] срібла для твого прожитку щороку, де б ти не вирішила жити»⁴³. Цей обов'язок часто припинявся лише у разі повторного заміжжя жінки, що гарантувало їй безперервну фінансову стабільність.

Питання провини також суттєво впливало на розподіл активів. Покарання за зраду було одним із небагатьох випадків, коли жінка могла втратити право на свою частку спільного майна. Проте, навіть у таких випадках, як свідчать судові протоколи (наприклад, папірус Турин 2021)⁴⁴, вона нерідко зберігала свій особистий посаг, оскільки він вважався її невідчужуваною власністю за правом народження.

³⁵ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 176-178.

³⁶ Johnson Janet H. «Women's Legal Rights ...», op. cit., p. 2-3.

³⁷ Bernhard/Wendy Rawlings. *The Ancient Egyptian Family: Kinship and Social Structure*, Routledge, 2013, p. 102-104 [in English].

³⁸ Watterson Barbara. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 36.

³⁹ Johnson Janet H. «Women's Legal Rights ...», op. cit., p. 3.

⁴⁰ Rawlings Bernhard. *The Ancient Egyptian Family ...*, op. cit., p. 104.

⁴¹ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 4.; Lüddeckens Erich. *Ägyptische Eheverträge*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1960, S. 40-42 [in German].

⁴² Johnson Janet H. «Women's Legal Rights ...», op. cit., p. 3-4.

⁴³ Ibidem, p. 4.

⁴⁴ «The Marriage Settlement of the Twentieth Dynasty (Papyrus Turin 2021+2101). *Hieratic papyrus*, Edited and translated in: Černý J. and Peet T. E. «A Marriage Settlement of the Twentieth Dynasty: Papyrus Turin 2021», *Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 13, No. 1/2, 1927, pp. 30-39 [in English].

Такий рівень правової деталізації та захисту робив єгипетську жінку економічно суб'єктною фігурою, здатною самостійно забезпечувати своє існування після розлучення⁴⁵. Це створювало унікальний соціальний баланс, де чоловік, знаючи про величезні фінансові втрати при розірванні шлюбу, мав вагомий стимул підтримувати стабільність родини.

Соціальний статус розлученої жінки в Давньому Єгипті кардинально відрізнявся від становища жінок у суміжних цивілізаціях античності, де розірвання шлюбу часто вело до соціальної ізоляції або втрати прав. У долині Нілу жінка після розлучення не ставала маргіналізованою особою; навпаки, вона зберігала повну юридичну та громадянську суб'єктність. Єгипетське суспільство виявляло надзвичайну толерантність до розлучень, розглядаючи їх як природну зміну цивільного стану⁴⁶. Жінка зберігала за собою право на титул «Володарки дому» (*Nebet-Het*), якщо вона володіла власним майном або господарством, і могла вільно розпоряджатися отриманими активами: інвестувати їх у торгівлю, купувати нерухомість або заповідати дітям. У юридичному документі, відомому як «Заповіт Нахт» (Папірус Ешмола 1945.19)⁴⁷, чітко простежується право жінки самостійно визначати спадкоємців свого майна незалежно від волі колишнього чоловіка.

Повторне заміжжя було не лише соціально прийнятною, а й звичною практикою, що не несла на собі жодного морального тавра. Як зазначає Джанет Джонсон у роботі «Women's Legal Rights in Ancient Egypt»⁴⁸, «листи про розлучення» (демотичне *sh n h3* – «письмо про залишення») містили стандартну юридичну формулу, що гарантувала жінці повну свободу дій. Типовою цитатою з таких документів (наприклад, Папірус Rylands 9) є фраза чоловіка: «Я залишив тебе як дружину. Ти вільна піти сама... Я не маю права претендувати на тебе знову... Ти можеш вийти заміж за того, кого обере твоє серце»⁴⁹. Це формулювання фактично слугувало юридичним захистом від будь-яких подальших домагань колишнього чоловіка та підтверджувало право жінки на створення нової сім'ї з використанням її відновленого посагу.

Особлива увага в правовій системі приділялася статусу дітей від розірваних шлюбів. Вони залишалися законними спадкоємцями майна обох батьків, що закріплювалося спеціальними застереженнями в контрактах. Єгиптяни розрізняли шлюб як партнерство та батьківство як священний обов'язок перед предками⁵⁰. Навіть якщо чоловік одружувався вдруге, його діти від першого шлюбу зберігали

свої права на частку його майна, якщо інше не було обумовлено в контракті. У текстах, зібраних у праці Міріам Ліхтайм «Ancient Egyptian Literature»⁵¹, неодноразово підкреслюється, що гармонія в родині та справедливий розподіл спадщини є основою *Maam* (космічного порядку).

Таким чином, розлучення в Єгипті було процедурою, що мала на меті не руйнацію життя жінки, а цивілізоване переформатування майнових та особистих відносин, що забезпечувало жінці можливість гідного життя та нового сімейного щастя.

Отже, можемо стверджувати, що інститут шлюбу в Давньому Єгипті був унікальною правовою та соціальною аномалією в контексті античного світу, демонструючи рівень гендерного паритету, який залишався недосяжним для більшості цивілізацій протягом наступних тисячоліть. На відміну від патріархальних моделей Давньої Греції чи Месопотамії, де жінка перебувала в статусі вічного неповноліття під опікою чоловіка, єгипетська правова система визнавала жінку повноправним суб'єктом права (*jure proprio*). Це проявлялося не лише в її здатності самостійно укладати контракти та володіти майном, а й у самій структурі шлюбу, який функціонував як партнерський союз двох автономних особистостей, закріплений світською юридичною угодою.

Аналіз шлюбних контрактів (*sh-n-s-ankh*), засвідчує високу економічну суб'єктність жінки. Система заставного права, за якої все майно чоловіка виступало гарантом утримання дружини та спадкових прав її дітей, створювала безпрецедентний механізм соціального захисту. Шлюб не був актом купівлі чи переходу жінки у власність іншої родини; він був «заснуванням дому» (*grg pr*), де жінка як «Володарка дому» (*Nebet-Het*) володіла реальними важелями впливу на сімейний бюджет та господарське життя. Право на ініціювання розлучення, гарантоване повернення посагу та отримання третини спільно нажитого майна перетворювали жінку на фінансово незалежну фігуру, чий соціальний статус не руйнувався навіть після розірвання шлюбного союзу.

Релігійно-міфологічний фундамент, побудований на архетипі Осіріса та Ісіді, надавав цим прагматичним відносинам метафізичної глибини. Шлюб сприймався як земне втілення принципу *Maam* – космічної гармонії та справедливості. Відданість Ісіді та її роль у відродженні чоловіка формували етичний ідеал дружини як активної захисниці та рівноправної учасниці сакрального циклу життя. Це духовне підґрунтя, підкріплене захистом «домашніх богів» Беса та Таурт, перетворювало повсякденний побут на

⁴⁵ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 4-5 [in English].

⁴⁶ Tyldesley Joyce. *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt*, Penguin Books, 1995, p. 74 [in English].

⁴⁷ «The Will of Naunakhte (Papyrus Ashmolean 1945.19). Hieratic papyrus, 20th Dynasty. Edited and translated in: Černý J. «The Will of Naunakhte and the Related Documents», *Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 31, 1945, pp. 29-53.

⁴⁸ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 3.

⁴⁹ Ibidem, p. 3; «The Petition of Petiese (Papyrus Rylands IX). Demotic papyrus, 26th Dynasty (reign of Darius I), Edited and translated in: Griffith F. L., *Catalogue of the Demotic Papyri in the John Rylands Library*, Manchester, Vol. 3, Manchester University Press, 1909 [in English].

⁵⁰ Rawlings Bernhard. *The Ancient Egyptian Family ...*, op. cit., p. 42.

⁵¹ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature: Volume I: The Old and Middle Kingdoms*. University of California Press, 1973 (reprinted 2006), p. 64. [in English].

сакральний простір, де жіноче начало було необхідним для підтримки світобудови.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що давньоєгипетська модель сім'ї постає як унікальний історичний прецедент гармонійного синтезу прогресивного цивільного права та глибокої духовної символіки. Завдяки чітко регламентованій правовій суб'єктності, єгипетська жінка зберігала власну ідентичність, майнову незалежність та юридичну волю на всіх етапах матримоніальних відносин – від укладання шлюбного контракту до процедури розлучення.

Аналіз джерел дозволяє зробити висновок, що давньоєгипетська цивілізація значно випередила свою епоху, сформувавши систему, у якій стабільність соціуму прямо корелювала з економічною та правовою безпекою жінки. У цьому контексті жінка виступала не лише «серцем дому», а й повноправним архітектором суспільного устрою, чії права були інтегровані в загальнокосмічну концепцію справедливого порядку – Маат. Таким чином, єгипетське право демонструє нам модель, де індивідуальна свобода жінки була фундаментом цивілізаційної стабільності держави.

Олена Кожолянко – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного

університету імені Юрія Федьковича. Авторка та співавторка понад 100 наукових праць, у т.ч. 3-х монографій, 6 навчально-методичних посібників. Сфера наукових інтересів охоплює широкий спектр проблем, пов'язаних з етнологією, зокрема, етнологією України, що включає вивчення культурних та соціальних аспектів українського народу. Центральне місце посідає етнографія Буковини. Коло наукових інтересів також зосереджене на історії стародавнього світу, зокрема, Стародавнього Сходу (Єгипту, Месопотамії та Китаю) та цивілізації ацтеків.

Olena Kozholianko – Doctor of Philosophy (PhD in History), Associate Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Author and co-author of over 100 scholarly publications, including 3 monographs and 6 educational and methodological manuals. The sphere of research interests encompasses a wide range of issues related to ethnology, specifically the ethnology of Ukraine, including the study of the cultural and social aspects of the Ukrainian people. The ethnography of Bukovyna occupies a central place in this research. The scope of academic interests also focuses on ancient history, particularly the Ancient East (Egypt, Mesopotamia, and China) and the Aztec civilization.

Received: 1.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© O. Kozholianko, 2025